

A vajdasági népi gyógyászat kutatástörténete Kálmány Lajostól napjainkig

The research history of Vojvodina's folk medicine from Kálmány Lajos until today

Papp Árpád

Szabadkai Városi Múzeum

papparpad@szubotica.co.yu

Initially submitted October 05, 2012; accepted for publication December 15, 2012

Abstract:

This paper summarizes the present-day Vojvodina's data on folk medicine from 1881 to the present. It also focuses the attention on the specific situation of the research in folk medicine, as well as the possibilities of its periodization: adventitious recorded data of individual researches on superstitions before the First World War, the gaps in the data between the two World War period, and some of the peculiarities of the last sixty years. In addition to the Hungarian ethnographic research it provides an overview of the results and research of the region's Serbian folk medicine – so it offers the first chance to read about Vojvodina's comparative and diachronic historical research summary on the given subject.

Kulcszavak: Vajdaság, népi gyógyászat, magyar és szerb kutatástörténet, a kutatás korszakai:1881-1918-1945-napjaink

Keywords: Vojvodina, folk medicine, Hungarian and Serbian research history, research periods: 1881-1918-1945-present day

Az 1945 után megjelent vajdasági magyar népi orvosló hagyományokat feldolgozó szakirodalmat az elmúlt esztendőben egy előadás keretében foglaltam össze. A témát tovább kutattam, és az azóta eltelt időszak adatgyűjtései során fellelt tanulmányok, írások az idősíkot, illetve a témaválasztást jelentősen módosították. A vizsgált több nemzetiségű régió bárminemű kutatásainak összefoglalása csonka maradna, ha nem vennénk figyelembe a magyarokkal együtt élő más etnikumok e témában elért eredményeit. Jelen esetben meg kell vizsgálnunk a Vajdaságra vonatkozó, és szerb nyelven megjelent, népi gyógymódokat ismertető írásokat is.

Elöljáróban megállapíthatjuk, hogy a hagyományos (népi) orvoslás nem tekinthető a vajdasági néprajzi kutatások kedvelt témakörének. Az áttekintésre kiválasztott időszakban a folkloristák

elsődleges feladatuknak a népi gyógyászat hagyományainak a gyűjtését inkább a hiedelmek kutatás részeként kutatták. Az orvosi tudással rendelkezők – érthető módon – orvostörténeti szempontból vizsgálták a kérdést – hozzá kell fűznünk – igen szerény eredménnyel. Az efféle megközelítés úgy kezelte a népi orvoslás hagyományait, mint a hivatalos orvoslásból alászállott, leszívargott ismeretanyagot. Így alakult ki az a helyzet, hogy a tradicionális orvoslásra vonatkozó feljegyzések két, más-más szempontú – folklorisztikai és orvostörténeti – vizsgálódás „melléktermékeként” jelentkeztek. Sajnálatos, hogy a régióban eddig nem működött olyan néprajzkutató, aki a népi orvosló tudást folklórjelenségként vizsgálja, és az adatokat ennek megfelelően rendszerezze. Szomorú tény, hogy a kutatott terület gyógyító hagyományainak a tanulmányozása még nem érte el a nagykorúság állapotát, mivel az ilyen jellegű néprajzi anyag céltudatos gyűjtése alig másfél évtizedes múltra tekint vissza.

A helyi sajátosságokat figyelembe véve, valamint a korábbi fogalmi meghatározásokat tiszteletben tartva – s annak felismeréséből, hogy minden terminus mérész használata hagy kívánnivalót maga után –, népi gyógyászati adatnak (etnomedicina) tekintem azokat a feljegyzéseket, amely a felborult egészség helyreállítását célozzák. Függetlenül attól, hogy racionális vagy hiedelmekben gyökerező alapjuk van. Minden olyan feljegyzést, ami az egészség megőrzésével társítható vagy betegséggel kapcsolatos és annak gyógymódját rögzíti, a vajdasági népi gyógyászat kutatástörténetének az adataihoz sorolom. A látszólag túlzott leegyszerűsítés oka abban rejlik, hogy az általam vizsgált időszak jelentős részében úgy és akkor történtek az adatrögzítések, amikor a helyi folklorisztika még nem definiálta a népi gyógyászat fogalmát. Ezért nem meglepő, hogy az adatok túlnyomó többsége a lejegyzett babonák között található. Eme megjegyzéssel együtt is tudomásul kell vennünk, hogy jelen tanulmányunk nem szándékozik komplex kutatástörténet feladatát magára vállalni, és a népi gyógyászat kutatástörténete mellett a folklór egyéb ágainak kutatástörténetét is feladatának tekinteni.

Célkitűzésem a jelenlegi Vajdaság területéhez köthető magyar és szerb hagyományos orvoslás kutatástörténetének az összefoglalása a címben jelzett időszakban.

A Vajdaság esetében az imént említett kétfajta vizsgálódási szemlélet két, egymást követő szakaszt eredményezett. A korszakokat elválasztó határvonalat az 1920-as és az 1950-es évek között eltelt három évtized, pontosabban annak az adathiányos időszaka jelenti.

A hagyományos orvoslás kutatása

Kálmány Lajostól és Bellosits Bálinttól, 1945-ig

Bátran állíthatjuk, hogy a Délvidék legjelentősebb – és az utókorra legtöbbet hagyományozó – kutatója Kálmány Lajos (1852–1919) volt. Tevékeny életútjának eredményeit, a terepmunkák során lejegyzett babonákat és „reáimádkozásokat” az 1881–1882-ben Aradon megjelent *Szeged népe* című első két kötetében tette közzé. Ennek második kötetében, a *Babonák* című fejezetben az időjárás-jóslásra, valamint a szerelmi varázslásra vonatkozó jelentős számú babonás hiedelmet sorolta fel. Itt találjuk a „reáimádkozók”-at, amelyek egy része Szaján községből származik, akár csak a féregirtás, a szemverés, a szemfájás, a torokfájás, a kelés és a nyilamlás elleni ráolvasó szövegek. A Törökbecsén lejegyzett gyógyító ráolvasást a fájásra javasolták.

A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata, az *Ethnographia* is közölte Kálmány Lajosnak azokat az írásait, amelyek a témánkhoz kapcsolódnak. A Bánátról származó

feljegyzések 1891-ben *Ráolvasók* címen jelentek meg, és a gyógyításra vonatkoznak.¹ A tanulmány második részében folytatódik az anyag ismertetése, és a szerző további nyolc bánáti népi orvosló eljárást közölt.² A lejegyzett szövegek Egyházaskérről, Majdánról és Bánátmonostorról származnak (Kálmány L. 1891a. Kálmány L. 1891b.) Az 1918-ban napvilágot látott újabb közleményében is találunk gyógyítással kapcsolatos feljegyzést.³ (Kálmány L. 1918.106.).

Bellosits Bálint (1867-1916) nevéhez fűződik a történelmi Bács-Bodrog vármegye magyar⁴ (Bellosits B. 1896. 183-186), illetve vegyes, magyar-német lakosságú falvaiban végzett néprajzi kutatómunka.⁵ (Bellosits B. 1899a.; Bellosits B. 1899b.) Az említettekén kívül foglalkozott Baranya vármegye sokác⁶ lakossága (Bellosits. B. 1904a. 216-217.) népi gyógyászatának kutatásával, valamint a Pancsova környéki (Temes vm.) szerb hagyományok vizsgálatával.⁷ (Bellosits B. 1904b. Bellosits B. 1904c) Bellosits a régióban élő németek között is végzett gyűjtőmunkát, vizsgálta hagyományaikat, és elsősorban a Duna-menti Apatin helység adatokon alapuló gyógyítással kapcsolatos szokásaikat is publikálta.⁸

Bellosits életrajzi adataiból (Kulcsár P. 1971.) nem derül ki egyértelműen, hogy maga gyűjtötte-e a sokszínű és változatos anyagot, vagy bevonta a munkába a Bajai Állami Tanítóképző hallgatóit is. Az utóbbira egyébként utalt a délvidéki német babonák és szokások közlésekor. Az 1896. évi millenniumi ünnepekre időzített, de valójában csak 1909-ben megjelent kétkötetes Bács-Bodrog vármegye-monográfia (Borovszky S. 1909.) első kötetének magyarokra vonatkozó fejezetét Bellosits Bálint, a németekre vonatkozó részt pedig Famler Gusztáv írta. Ebben a két fejezetben is találunk az orvosló hagyományokkal kapcsolatos adatokat.⁹ (Bellosits B. 1909. 322-345, ; Famler G. 1909. 362.) Sajnálatos, hogy a többi helyben élő nemzetiség bemutatásánál – az ugyancsak Bellosits által leírt bunyevácok esetében – az ilyen jellegű közlés elmaradt.

A fentiek ismeretében azt kell mondanunk, hogy az ebben az időszakban folytatott kutatások között ugyan fel-felbukkant hagyományos orvoslással kapcsolatos adat, de az adatok nagyon hiányosak és rendkívül esetlegesek. Az imént felsorolt két kutatón kívül nem akadt más, akinek néprajzi közleményeiben a régió magyar népi gyógyászatának hagyományaival kapcsolatos adatot találtunk volna.

A szerb orvosló hagyományok kutatása

Újvidéken 1872-ben jelent meg Đorđević Vladannak a szerb népi gyógyászatot bemutató munkája. (Đorđević. V. 1872) A szerző a források felsorolását követően utalt rá, hogy nem a

¹ A 19. századi és a 20. század eleji vajdasági gyűjtésekből az adattárban közlök példákat.

Lásd: Adattár 1. jelzet

² Lásd: Adattár 2. jelzet

³ Lásd: Adattár 3. jelzet

⁴ Lásd: Adattár 4. jelzet

⁵ A mai közigazgatási értelemben Vajdasághoz tartozó területről több mint hetven adat származik, a legtöbb Bezdánból (41), ezt követi Szabadka (25), Zombor (6), végül Szond (1). A tekintélyes mennyiségű feljegyzés kis hányada vonatkozik a gyógyításra. Szabadkáról és Bezdánból négy-négy adat, amelyek a bajelhárítás kategóriájába tartoznak.

⁶ Lásd: Adattár 5. jelzet

⁷ Lásd: Adattár 6. jelzet

⁸ Lásd: Adattár 7. jelzet

⁹ Lásd: Adattár 8. jelzet

saját gyűjtéseinek az eredményeit dolgozta fel, hanem a korábbi kutatások összefoglalását végezte el. A kötetben felsorolt munkák ugyan nem köthetőek a jelenlegi Vajdaság területéhez, ennek ellenére izgalmas és tanulságos lenne az adatok összehasonlítását elvégezni nem csak a magyar, hanem akár a balkáni anyaggal is.¹⁰ Mint már korábban utaltunk arra, hogy a Vajdaság területén élő szerb lakosság népi orvosló hagyományainak a feldolgozása Bellosits Bálint nevéhez is kapcsolódik, noha a gyűjtőmunka nem kifejezetten az ilyen jellegű anyag lejegyzését célozta.

A vajdasági szerbek körében a későbbiekben, a két világháború közötti időszakban végzett gyűjtések között csupán egy esetben találunk népi gyógyászatra vonatkozó adatokat. Kordunaš Manojlo a nyugat-bácskai Dernye (Deronje) településen az újonnan érkezett telepesek körében végzett adatgyűjtést. (Kordunaš. M. 1932.) A lejegyzett 162 hiedelem közül több is kapcsolódik a betegség-elhárításához, illetve a gyógyításhoz. A preventív eljárások között találjuk a hátfájás megelőzésére irányuló cselekedetek leírását villámlás esetén, vagy a Szent György-napi harmat gyűjtése szemfájás megelőzésére. Ide sorolható még a karácsonyi piros almáról mosdás és az arc pirossága közötti szoros összefüggés hiedelme. A gyógyításban fontos szerepet játszó karácsonyi asztal morzsáinak a hasznáról, a láz háromféle gyógymódjáról, a veszettség, valamint a kígyómarás gyógyításáról és a gyomorban található szőr eltávolításáról is találunk adatokat. A szerző az állatok gyógyítására vonatkozóan mindössze két eljárásról számolt be: a tyúkok és a disznók dögvésze esetén kívánatos teendőket írta le. A munka hiányossága, hogy a szerző sem a gyűjtés idejét, sem pedig az adatközlők nevét nem jegyezte le.

A két világháború közötti időszakban a magyar néprajzi kutatása a háttérbe szorult.¹¹ Az 1930-as évek közepén – az önszerveződést gátló állami nyomás enyhülésének köszönhetően – , az új folyóiratok megjelenése után alakult ki az a mozgalom, amely a szociográfiai jellegű írások megszületését eredményezte. Ezek a tanulmányok, illetve leírások azonban nem tartalmaztak a témánkhoz kapcsolódó adatokat. Az orvosló hagyományok tudatos gyűjtése továbbra sem indult meg, ezért ebből az időszakból nem tudunk példákkal szolgálni.

A népi gyógyászat kutatástörténete a Vajdaságban 1945 után

Greszné Czimmer Anna, 1951-ben közölte azt a tanulmányt, amely témánk szempontjából nem érdektelen. A szerzőről a Jung Károly által szerkesztett, és 1983-ban megjelent tanulmánygyűjteményben (Jung K. 1983.) ezt olvashatjuk: „A népi gyógykezelésről, a babonákról, a szokásokról az életmódról, a ruházkodásról gyűjtött adatokat. A legalaposabb volt a gyűjtők közt, s a legtöbb szakértelemmel kezelte összegyűjtött anyagát a feldolgozásnál. (Épp ezért érthetetlen előttem, miért fekszik feldolgozott anyaga még mindig kéziratban.)” (Bóna J. 1983.12.) A kötetben bemutatott és a vajdasági magyar népi kultúrát tanulmányozó tizennégy kutató közül egyedül G. Czimmer Anna foglalkozott a népi orvosló hagyományok gyűjtésével és rendszerezésével. Elsőként az újvidéki Híd című folyóirat közölte a gombosi babonákat és ráolvasásokat feldolgozó dolgozatát, amelyben a szemmel verés és egyéb

¹⁰ A Đorđević a következő fejezetek szerint tárgyalja az általa feldolgozott anyagot: I. Népi gyógyítók és betegek, II. Népi anatómia, III. Népi táplálkozás és nőgyógyászat, IV. A népi gyógyszerek (magába foglalja a ráolvasásokat is), V. Patológia és terápia. A munkához kapcsolódik egy 79 kérdésből álló kérdőív, amely a népi gyógyászat hagyományainak gyűjtőit segíti.

¹¹ A vajdasági magyar néprajzi kutatástörténeti összefoglalások (pl. Kósa L. 1972) egyértelművé teszik azt az tény, hogy a két háború közötti korszak néprajzi kutatásai mennyiségükben és minőségükben is elmaradtak a későbbi évtizedek kedvezőbb időszakához viszonyítva.

rontások háritását elemezte. Mindössze négy adatközlőt jelez, amelyek közül az egyik – a vak Pásti Anna – kilencféle betegséget tudott gyógyítani „pusztán a mondott szó erejével”. Ezek következők voltak: a szemverés, a szegedés, a szúrós szegedés vagyis a derékfájás, a sárgaság, az aszalvány vagy szárazság (pl. tbc), a frász vagy nyavalyatorés, a guga, ami nem más, mint a gyermekek áll alatti mirigyeinek a gyulladással megbetegedése, a hidegletés, az ijedés, a zsibérék, vagyis a szájfájás. (G. Czimmer A. 1951). Ez a tanulmány társtalanul állt az egyébként is szerény ötvenes-hatvanas évek vajdasági néprajzi irodalmában, egészen az 1970-es évek elejéig.

Ettől az időtől – a hetvenes évektől – kezdve megnőtt az érdeklődés a népi orvosok hagyományok kutatása iránt. A feldolgozott, és nyomtatásban is megjelent anyag egyik legszembetűnőbb sajátossága, hogy az adatok javarészt családi körből, vagy saját településről származtak. A kutatási kedv fellendülésének okát az anyaországban e téren tapasztalható kedvező változásoknak tulajdoníthatjuk, ugyanis az ott elindult sikeres kutatások a gyakorlatban is követhető mintául szolgáltak. Elérhetővé váltak az anyaországban megjelent szakmai kiadványok, amelyek ösztönzőleg hatottak a vajdasági kutatókra, illetve a kutatásokra. Az első ilyen nagyobb lélegzetű közlés Bosnyák Sándortól származik, aki Bezdánban élő édesapjától gyűjtött hiedelmeket 1965 és 1972 között. Ennek az ismeretanyagának – összesen 228 számozott közlésnek – mintegy 10%-a sorolható a népi orvosok hagyományok körébe. (Bosnyák S. 1983. 217-235.)

Gyura Julianna 1973-ban publikálta a Zentán gyűjtött babonákat, amelyeket 19 és 71 év közötti adatközlőktől jegyzett le, bemutatva ezzel a település hiedelmeinek széles skáláját. A szerző a százötven babona közül tizenkettőt tárgyalt a betegség és gyógyítás fejezetben. A kutató több tanulmányban is foglalkozott a zentai és Zenta-környéki babonákkal. (Gyura J. 1983a. 244-255.; vö. Gyura J. 1983b. 266-275. ; Gyura J. 1980.)

Tóth Ferenc tekinthető az 1970-es évek legígéretesebb és legalaposabb néprajzkutatójának, aki 1975-ben publikálta ürményházi gyűjtéseit, többek között a magzatelhajtással és a szüléssel kapcsolatos feljegyzéseit is. (Tóth F. 1975. 119-145.)

Ugyanebben az évben jelent meg Penavin Olgának a kórógyi (Verőce vm.) gyűjtését feldolgozó tanulmánya, amely a humán és az állatgyógyászatra egyaránt kiterjedt. (Penavin O. 1975. 99-117). A harminc adatközlőtől származó, népi orvoslásra vonatkozó adatokat a szerző jól áttekinthető rendszerbe foglalta össze. Az ember betegségeinek gyógykezelése című fejezeten belül külön alcím alatt tárgyalta a gyermekek-, illetve felnőttek betegségeinek gyógyítását. A szerző a Kórógyon alkalmazott gyógymódokban az ősvallási nyomokat is vizsgálta. Kitért a népi orvoslásban felhasznált növényekre és más, a hagyományos orvoslásban gyógyító szerként alkalmazott anyagokra. Az állatok gyógyításának a kutatása során szót ejtett a rontás ellenszereiről, valamint az orvoslásban felhasznált szerekről és anyagokról.

Ugyancsak ebben az időszakban, 1973-ban végezte Ferenczi Imre észak-bánáti terepmunkáját Feketetón, Csókán, Hódegyházán, Nagyikindán, Padén, Szajánban és Egyházaskéren. A gyűjtés anyagát feldolgozó közlemények a témánkhoz kapcsolódó adatokkal is szolgálnak. (Ferenczi I. 1973-74; Ferenczi I. 1974)

Jung Károly 1978-ban publikálta az 1976 nyarán és kora őszén lejegyzett gombosi hagyományokat, amelyeket az emberi élet fordulói szerint rendszerezett, és a születés, valamint a csecsemőgondozás témakörének gazdag hiedelemanyagát dolgozta fel. (Jung K. 1978.)¹² A felvonultatott adatok a népi orvoslás kutatásának fontos forrásai, miként a gazdag

¹² Jung K. 1978. A feldolgozott témák fejezetenként: a szülés, ezen belül a bábasszony személye, valamint a csecsemő fürdetése. Továbbá a csecsemőre leső veszedelmek és a védekezés a szemverés ellen, a szemmel megvert gyerekek, a kicserélt gyermek, valamint a gyógyítás csecsemőkorban.

Jung-i életmű¹³ igen tekintélyes, néphitre és hiedelmekre vonatkozó tételei is. Ezekből a Tóbiás áldása, a szent levelek (betűk) védőfunkciója köré szerveződő tanulmányokat olvasva (Jung K. 1994) arról is értesülhettünk, hogy a születéssel kapcsolatos népszokások és hiedelmek kapcsán gyűjtötte őket Jung Gomboson, de hasonló adatokra akadt 1982-ben Törökbecsén is.

A következő írás Kovács Endre tollából származik, mégpedig a Doroszló hiedelemvilágát elemző és összefoglaló monográfia. A szerző terepmunkája során azokat a kérdőíveket használta, amelyekkel korábban az anyaországi kutatók a palócok, illetve a Szolnok melletti Zagyvarékas néphitét kutatták. Ez a gyűjtés a település hiedelmeinek teljes áttekintését nyújtotta, és összehasonlító vizsgálatokra is alkalmas anyagmennyiséget eredményezett. (Kovács E. 1982).¹⁴ Mint ahogy azt a szerző egy vele készült riportban (Zámbó I. 1982.) nyilatkozta, a monográfiában feldolgozott hiedelemanyagot 1975 elején, baráti ösztönzésre kezdte el gyűjteni, és mintegy öt évig tartott a terepmunka.¹⁵ Az feljegyzéseket feldolgozó kötet két, jól elkülöníthető fejezetből áll: az elsőben a szerző a gyógyításra vonatkozó adatokat közli és rendszerezi. Az *Emberi test, testrészek, váladékok*, valamint a *Betegségek* fejezet gyűjti egybe a népi orvoslással kapcsolatos ismereteket. A könyv második részében a betegségekkel kapcsolatos hiedelmekre vonatkozó adatok találhatóak. (Kovács E. 1982. 94-121),

A jelentősége miatt már többször említett, 1983-ban megjelent *Jugoszláviai magyar folklór* című tanulmánygyűjtemény az összegzés és visszatekintés szándékával készült. A második világháborút követő időszakot elemző, és a folklórkutatás terén elvégzendő feladatokat felvázoló kötet *Népi hiedelemvilág és praktikus mágia* fejezetében közölt olyan tanulmányokat, amelyek a népi gyógyítás és bajelhárítás témakörét is érintették. A huszonhárom hosszabb-rövidebb írást tartalmazó munka legtekintélyesebb, negyedik fejezete tartalmazza azt a nyolc tanulmányt, amelyek a népi orvoslással foglalkoznak. A kötetet szerkesztő Jung Károly 1980-as években publikált más írásai is tartalmazzak népi gyógyászattal kapcsolatos adatokat (Jung K. 1986.; Jung K. 1988.).

Az újvidéki Hungarológiai Intézet létrejöttét követő években, 1969 után szerveződött és erősödött meg az, az intézmények közötti kapcsolat, amely a vajdasági intézet, és a budapesti székhelyű, akkor még Néprajzi Kutató Csoport, valamint a Néprajz Tanszék között jött létre. Az együttműködés eredményeként kialakuló együttgondolkodás és az anyaországból érkező módszertani segítségnyújtás új lendületet adott a vajdasági néprajzi gyűjtőmunkáknak. A kutatások fő irányát a későbbiekben az ide látogató tanárok és néprajzkutatók érdeklődése határozta meg, amely nyilvánvalóan illeszkedett az anyaországi intézmények tudományos kutatási tervébe. Azonban a vizsgált témakörökben a népi orvoslás csak közvetett módon volt jelen: leginkább a néphit elemeinek a gyűjtése kapcsán merült fel a fontosságuk.¹⁶ Ilyen

¹³ Jung K. 2004. A bibliográfia legalább húsz olyan tételt tartalmaz, amelyekben a népi gyógyászatot, az egyensúlyt veszített egészség kérdését a szerző a hiedelmek oldaláról közelíti meg. Ezek áttekintése után egyértelművé válik, hogy a szerző elsősorban a hiedelmeken keresztül vizsgálja a folklórunkat, azon belül a népi orvoslást, jóllehet a Tóbiás áldás kapcsán maga a szerző hangsúlyozza a szöveg népi gyógyászati vonatkozásait. (Jung K. 1994. 12.)

¹⁴ Annak ellenére, hogy a szerző szakmáját tekintve nem néprajzkutató a gyűjtés és a rendszerezett anyag adalék a korábban már több szempontból megfigyelt Doroszló néprajzának megismeréséhez. Ez a kutatás is hozzájárult ahhoz, hogy a szomszédos Gomboshoz hasonlóan Doroszló is bekerült a Magyar Néprajzi Atlasz kutatópontjainak sorába.

¹⁵ Beszédes Valéria szíves közlése 2012. május 11-én. A Tóth Ferencre bízott néprajzi kutatói feladatok több településen példa- és iránymutatók voltak, így Gomboson, Doroszlón, valamint Ürményházán is.

¹⁶ A népi orvoslás és gyógyítás kutatása az anyaországban lényegesen nagyobb hagyományokra tekintett vissza és mélyebbre nyúló gyökerekkel rendelkezett. A források jelentős része, így az Orvostörténeti Közlemények népi orvoslás tárgyában írott tanulmányai is, abból az elképzelésből indultak ki, hogy a népi orvoslás az évszázadokkal korábbi hivatalos orvosláson alapszik. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy az eredetileg orvostörténeti kutatások számos esetben egy pillanat alatt népi gyógyászat-kutatássá is alakulnak. Ez utóbbi – sajátos módon – fellelhető a vajdasági tematikus feldolgozásokban is.

formában a vajdasági hiedelem-kutatások is jelentősen hozzájárultak az MTA Néprajzi Kutató Csoport néphit-archívumának a létrejöttéhez. A hatás kölcsönös volt, hiszen az 1964-ben megjelent néphit-monográfia (Cs. Pócs É. 1964.), valamint Diószegi Vilmos céltudatos szervezőmunkája közvetett hatást fejtett ki a vajdasági magyar néprajzi kutatásokra.

Az 1980-as években a Forum Kiskönyvtár-sorozatban több olyan kiadvány jelent meg, amely összegzésként, összefoglalásként is megállná a helyét. A néprajzi szempontból megkerülhetetlen sorozatban 1990-ben látott napvilágot „Az egészség szolgálatában: a Bácska és Bánát egészségügye 900-1918” című munka, amely nem kisebb feladatot tűzött ki maga elé, mint a régió egészségügyének bemutatását a jelölt széles időhatárokon belül. (Balla F. – Hegedűs A. 1990.) Erénye – miként a Vajdaságban, ez időben írott komparatív kötetek zömének – abban rejlik, hogy a szerzők egyaránt felhasználták a magyar és a szerb nyelven írott munkákat. A monográfia a népi orvoslás terepen lejegyzett adataiban azonban nem bővelkedik, a témával kapcsolatban leginkább az alászállott kulturális javak szemléletét tükrözi. Jelentősége a regionális gyógyászat-történeti összefoglalás elkészítésének szándékában rejlik. A kötet megjelenését követően évek múltak el érdemi kutatási eredmények felmutatása nélkül.

Az 1990-es évek közepéig nem jelent meg olyan dolgozat, amelyik a népi orvoslás témakörét akárcsak érintette volna. Ezt követően látott napvilágot Beszédes Valéria (Beszédes V. 1996.) csecsemőkkel kapcsolatos megelőző és gyógyító mágikus cselekedeteket feldolgozó tanulmánya, amely saját ludasi terepmunkáján, valamint más gyűjtők által lejegyzett adatokon alapszik.¹⁷

Az 1996-ban terepen végzett kutatások között néprajzi szempontból is kiemelkedően fontos az újvidéki Bölcsészettudományi Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék tanárának, Rajsli Ilonának és tanítványainak ürményházi gyűjtése (Rajsli I. 2005.). A népi orvoslás hagyományaira vonatkozó adatok túlnyomó többségét egy 82 éves adatközlő, Horti Katalin szolgáltatta. Az orvosló eljárások a körömméreg, a kelés, a mandulagyulladás, a csonttörés, a sebek, a szemgyulladás, a fülfájás, a hasmenés, a hasfájás, valamint vizelet elállása és a szamárköhögés eseteire vonatkoztak.

Az 1991-ben a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság tagszervezeteként alakult, majd 1998-ban önállósult Kiss Lajos Néprajzi Társaság fontos szerepet játszott a népi orvoslás kutatásában. Tematikus konferenciák szervezésével teret adott a népi gyógyászat kutatási eredményeinek bemutatására, és figyelemmel kísérte tudomány határterületein végzett vizsgálódásokat.¹⁸ A társaság önállósulását Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlaszának¹⁹ szerkesztői is szorgalmazták, mivel az atlasz anyagának gyűjtésében jelentős részt vállaltak a társaság tagjai. A hiánypótló néprajzi munka külön fejezetben mutatta be a népi gyógyászat vajdasági hagyományait. (Balla 2002.).

A szabadkai Létünk című folyóirat tematikus számai között találtuk a 2003-ban „Szemmel verés” témájában megtartott zentai konferencia anyagát is, ahol a helyi, vagyis a Vajdaságra vonatkozó adatok és beszámolók is napvilágot láttak (Balla F. 2003., Palatinus A. 2003.; Radulovački, Lj. 2003.; Szőke A. 2003.; Stantić A. 2003.). Ezek az említett atlasz

¹⁷ Beszédes Valéria, a csecsemőgondozással kapcsolatos hagyományokban, az összegyűjtött adatok alapján az alábbiak szerint rendszerezi az anyagot: A gyermek születése – a gyermekágy, a bába, a váltott gyerek, a szemmel verés; Egyszerű mágikus cselekedetek; A mágikus mosdatás – a vízmérés, a ráolvasás, a mágikus fürdetés.

¹⁸ Az 1990-es években a zentai városi múzeum adott helyet a Kiss Lajos Néprajzi Társaság rendezvényeinek. Az ugyancsak itt zajló nemzetközi tanácskozások jó alkalmat szolgáltattak a kutatóknak az eszmecsere, valamint az amatőr gyűjtők képzésére. Az itt elhangzott előadások jelentős része a Létünk című folyóiratban jelentek meg.

¹⁹ Papp Á. et al. 2002. Az 1998-2001 között gyűjtött néprajzi adatok 41 kutatópontról származnak. A kérdőívek többek között a népi gyógyászat hagyományával kapcsolatos kérdéseket is tartalmaztak. A becsült értékek alapján, településenként mintegy százötven adat áll rendelkezésre, amelyek között több egybefüggő szövegszerű lejegyzés.

adataira támaszkodva, az adatokat később gyűjtött saját adatokkal kiegészítve, máskor azok helyi változatait megtalálva ismertették a bemutatásra szánt jelenségkör. A tanulmányok másik nagy csoportját azok az írások alkották, amelyek a Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza adatai alapján, illetve ennek segítségével készültek (Papp Á. 2004.; Silling L. 2007.; Silling L. 2008.) A Szegedi Egyetem Néprajz Tanszékének tanárai és hallgatói is folytattak kutatásokat a területen, de a népi gyógyászat vizsgálata mindaddig kimaradt az évtizedes terepmunka témáinak a sorából. (Juhász A. 2005. Simon A. 2005.).

A vajdasági szerb népi gyógyászat kutatása 1945 után

A második világháborút követő időszakban a hiedelem-kutatás, és ezzel együtt a népi orvosló hagyományok gyűjtése is háttérbe szorult. Ebből az időszakból származó forrásokként kezelhetjük az orvosok (orvostörténészek) által lejegyezett történeteket és visszaemlékezéseket, amelyekből a népi gyógyító gyakorlat jól nyomon követhető. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az orvosló hagyományokat tartalmazó feljegyzések száma meglepően alacsony. Nikola Pantelić orvos a gyógyító specialisták gyakorlatát és kultúrtörténeti beágyazottságát a borbélyok példáján keresztül mutatja be. A szerb forrásokban, a 19. századra vonatkozó leírások jelentős mértékben megegyeznek²⁰ a vajdasági magyar népi gyógyászatban mintegy száz évvel később folytatott gyűjtések anyagának bizonyos elemeivel. (Pantelić. N. 1954). Magyarázható ez azzal, hogy azonos élethelyzetekben a tapasztalati tudás azonos megoldásokat eredményez, de ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni az interetnikus kölcsönhatásokat sem.

A Vajdaságban, az 1970-es években a Jugoszláv Orvostörténeti Társaság Vajdasági Osztályának a vajdasági városokban megszervezett éves vándorgyűlései szolgáltattak keretet az orvostörténeti kutatások – és nem a népi orvoslás – népszerűsítésére és eredményeinek a bemutatására. Ezekben a tanácskozásokon elsősorban a levéltári adatokra alapozott összegzések bemutatására került sor, de akadtak olyan beszámolók is, amelyek terepmunkák adatait dolgozták fel. (Drndarski B. 1975.32.)²¹

A kéziratos receptkönyvek, az ún. *lekaruša* fontos forrásai a szerbiai és a szerb népi gyógyászat kutatásának. Egyik ilyen, a nyelvezete és egyéb sajátosságai alapján 1770 és 1815 közötti időre datálható kéziratos receptkönyv anyagát dolgozta fel Kolarović és Mikić 1973-ban. (Kolarović, L. – Mikić, P. 1973). Az újvidéki Matica Srpska Könyvtárában őrzött kéziratos kötet összesen 361, valószínű 18. század végi, vagy 19. század eleji gyógymódot tartalmaz, amelyek túlnyomó többsége a tüdő különféle megbetegedésre vonatkoznak (összesen harminc recept). (Kolarović. N. 1975.302.) A különböző szerb településeken végzett terepmunkák, az ott gyűjtött adatok feldolgozása és publikálása újabb anyaggal szolgált a szerb népi orvosló hagyományok kutatói számára. (Mitrović V. 1975; Jovin S. 1974.)

Jovan Tucakov az 1970-es években kutatta a Sajkás-vidék népi gyógyító szokásait. Meg kell jegyeznünk, hogy bizonyos esetekben az orvosló tudás, a népi növényismeret a közösség túlélési technikáit is jelentette. Tucakov az 1960-1970-es években olyan személyek visszaemlékezéseit rögzítette, akik az első világháború idején a kötelező katonai sorozást oly

²⁰ A megállapítás az eszközkészletre és a borbélyok által végzett gyógymódokra vonatkozik. A szerző a Szerb Fejedelemség korabeli közegészségügyi állapotairól lesújtóan nyilatkozik. Abban az időben a borbélyok végezték a kisebb beavatkozásokat, így a köpölyözést és az érvágást is.

²¹ A levéltári adatok alapján a 19. század eleji egészségügyi állapotokra jellemző, hogy pl. Pancsován - de más településeken is - orvos nem lévén, az idősebb asszonyok és özvegyek foglalkoztak gyógyítással, több-kevesebb sikerrel. A levéltári feljegyzések szerint Pancsován Kuzman özvegye cinóber füstjével kísérlete meg Popović Sima podagráját gyógyítani, amibe a beteg belehalt.

módon kerültek el, hogy mérgező növényeket fogyasztottak. A gyakorlat a második világháború idején is megismétlődött, jóllehet kisebb mértékben. Ennek során mesterségesen idézték elő a trachoma, a szívbaj, a bénaság, esetleg más betegségek tüneteit azért, hogy a munkaszolgálatot vagy kényszersorozást elkerüljék. A szimulánsok által használt konkoly magjának kenetével a trachoma tüneteit tudták előidézni csakúgy, mint a ricinus magjával, amit a kéz és a láb bőrébe dörögölve sebek, tályogok keletkeztek. (Tucakov J. 1973. 28-30).

Összegzés

A népi gyógyászat kutatásának kezdetét a jelenlegi Vajdaság esetében (az 1881 és 1910 közötti időszakra illő megnevezés) az egyéni kezdeményezések (Kálmány Lajos és Bellosits Bálint), valamint a közvetett kutatások jellemezték. Ezt az időszakot négy évtizedes passzivitás követte, majd a fokozatos, az egyes kutatók lelkiismeretére épülő szervezett gyűjtés. Ezeknek a terepmunkáknak az adatai között bukkant fel – járulékos anyagként – a népi gyógyászat témakörébe sorolható feljegyzés.

A második világháborút követő időszakban szembetűnően megváltozott a helyzet a néprajzi kutatásokat illetően. A kedvező változásokat a Hungarológiai Intézet megalakulása (1969), és az anyaországi ösztönzésre itt beinduló munka eredményezte. A másik fontos esemény, amely lendületet adott a néprajzi gyűjtőmunkáknak, a Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlaszának előkészítő munkálatai (1998-2002). A terepmunkák során a kutatók a második világháború utáni időszak néprajzi jelenségeire keresték a választ. A kutatómunka eredményeként a témakörben immár kérdőíves módszerrel gyűjtött, összehasonlításra is alkalmas anyagot kaptunk. A gyűjtött folklóranyag közül a népi orvoslás körébe tartozó adatok is előkerültek. A vajdasági néprajzkutatás időszerűsége vitathatatlan, a területi egyenetlenségek, az ún. „fehér foltok” megszüntetése pedig elengedhetetlen feladat.

Fontos lenne a regionális kutatásokat, pontosabban a kistájakat (pl. Nyugat-Bácska, Tisza mente), de akár hagyományosnak tekintett néprajzi tájegységeket is újból a kutatás tárgyává tenni. Kálmány Lajos gyűjtése után százharminc esztendővel „a szegedi kirajzás” újravizsgálata is célszerű lenne. Az 1970–1990-es évek kutatásaira jellemző, hogy azok zömében egy-egy adott településen belül folytak, ezek: Gombos, Doroszló, Bezdán, Zenta, illetve a délbánáti Ürményháza..

A szerb néprajzosok által végzett kutatásokkal történő összevetés a téma más szempontú megközelítését követeli, mivel orvostörténeti szempontból vizsgálják a népi orvoslás jelenségeit és a még élő hagyományokat. A gyakorlat azt mutatja, hogy ez is járható út, és időszerű lenne a kérdéskör összehasonlító vizsgálata! A korábbi, több szakembert megmozgató kutatásokra visszatekintve, és annak tapasztalataiból kiindulva ezt a munkát kizárólag intézményi keretek között lehetne megfelelő színvonalon elvégezni. Bízunk benne, hogy előbb vagy utóbb szervezett keretek között folytatódhat a magyar néprajzi kutatás, magyar kutatókkal, itt, a Vajdaságban. A jelenleg egyéni felbuzdulásból történő, nem adott keretek között folyó kutatások sajátosan fogalmazva: a vizesborogatás használatával egyenértékűek, és legfeljebb tüneti kezelésre alkalmasak.

Adattár

1. jelzet

- Mindönrű jó: Jámbor embör, gonosz asszony, gyékény ágy, kű párna, Jézus mondása jusson eszödbe! (Egyházas-Kér.) Ó, jén édös Jézusom szent száddal lehölj rá! (Ezt 3-szor ismétli s ugyanannyiszor a fájdalomra lehel.) Elindult kis Jézus, elötaná' égy' zsidó aszszonyt, ágyat vetött néki: gyékény ágyat, kű párnát. Jézus a kű párnán nem nyukhatott, ezön a nyavala

sé' nyukhasson, se" pedig ez né marathasson, ez a Jézus szava. (Egyházas-Kér) (Kálmány L. 1891a.35-36)

- Támadásrul való. (Jobb kezének a nevetlen ujjával keresztetveti a támadást s mondja :) Krisztusnak gyekén ágya, Kű párnája, Tüskös lepedője, Sajtalan kásája, Jézus mondása: Műjön el a támadása! (Három röggel napfő'-kötte előtt köl' émondani, akkő émúlik.) (Monostor) (Kálmány L. 1891a. 36-37)

- A nevetlen ujjával keresztetveti a támadást s mondja: Atya isten gyógyid mög, Fijú isten mulazd el, Szentlélok úr isten oszlassd el! (Egyházaskér) (Kálmány L. 1891a. 37.)

2. jelzet

- Pokolvarrul való. (Négyszegletesre vagdal 9 kenyér darabot, nevetlen ujjával keresztet vet a pokolvarra s mondja:) Mikó az Úr-Isten ezön a földön járt, Tanált jámbor gazdát, Haragos gazdaszszont, Gyekén ponyvát, fajtalan kását. Ez a nyavaja ennek a lánnak úgy né árthasson a testyin, mint Krisztus Urunk nem marathatott a kü ágyon. (Ezután 9 Urangyalát mond el, de csak az „íme az Úr szolgáló leányaiig, ezt már nem mondja. Ezalatt kenyérral kerekíti a pokolvarrt ós pedig minden Úrangyala alatt másik darabbal; végre keresztet vet a betegre.) (Majdán) (Kálmány L. 1891b. 69)

- Sülyről való. Gyekén ágy, kü párna, Haragos asszony, Engödelmes embör, Sü' 77-féle sü', Úgy etisztújjatok, Mind ennek előtte vöt! Szentök. szent anygyalok Úgy étisztújjatok: Mind ennek előtte vöt! (Egy lélegzet alatt mondja el s jobbával a beteg ábrázatját simogatja.) (Egyházas-Kér) (Kálmány L. 1891b.69)

- Sü, Benne sü', 77-féle sü' Atyajisten mulaszszon, Fijújisten mindön Mindön tetemibe né hagygyon! (Jobbjával simogatja a süht.) (Egyházas-Kér) (Kálmány L. 1891b. 69.)

- Árpárul való. (A kinek árpa nyöl a szemében, 3 reggel jobb keze nevetlen ujjával keresztet vessen felette s a következőt mondja el 3-szor:) Atya isten mökteremtötte, Fijú isten möksémmitötte, Szentlélok úr isten mök-szentölte. Oszlassa el az Atya isten! Oszlassa el a Fijú isten! Oszlassa el a tejjes Szentháromság isten! (Majdán) (Kálmány L. 1891b.70)

- Mikor elmönt a Jézus a jéruszálömi kertbe, mökcsapta a száraz szöllő ág a szömit; előtaná'ta a Boldokságos szűz Anyánk: ó', szerelmes szent Fijam, mi lelte a té szentségös szent szömödet? Mökcsapta a száraz szöllő ág. Ó\ szerelmes szent Fijam, tudok én arrul, elmék a jéruszálömi kertbe, szakajtok 3 virágot: a pirossat vérrül, a sárgát termésrül, a fehéret hájogrul. Mikor én eszt a három virágot lészakaj-tom, a té szencségös szömödrül a hájogot lehasítom. — (Egyházas-Kér) (Kálmány L. 1891b.71.)

- (A ficzemödésre teszi a kezét s mondja:) Elindult a kis Jézus Ó szamarán. Szamar hátán, Kűszikla hígygyán. Mögüczemödik szamarának lába, oda mén a ficzemáper, ráolvas, Szent szájával fúvogatytya, Szent kézivel tapogatytya. Uhön! Csont csonthó', Hús húshó', Vér vérhön, Azután pediglen ojan víg lögyön, mint vöt! (Egyházas-Kér) (Kálmány L. 1891b. 71)

- Mikor elmönt a Jézus az ü kinynyára, kínhejjire, küsziklártíl kűhegyekre, az Aspiom hígygyára, lova lába mögfcizemödvén, ára mén a Ficze Márton, szollá, mondd a Krisztus Jézus: Bizony, bizony, bizony — monda Ficze Márton — lovam lába mögfcizemödvén, olvass rá, lehöjj rá! In hejre, csont hjre! Edös Jézusom töd' hejre! (Egyházas-Kér)(Kálmány L. 1891b.71.)

- Nyilamlásrul való. (Egy lélegzet alatt mondandó el a jobbát a nyilamlásra téve:) Oh, édös Jézusom, mikor elindultál Jeruszálijomba, Lovad lába mög-marulván, Szent keze'del tapogatván (tapogatja), Tapogazs' mög ezön lánynak fejit, mejjit, hasát, hátát, Mindön termő tagját! (Egyházas-Kér) (Kálmány L. 1891b. 72.)

3. jelzet

-Mellfájásra: Mikor Krisztus Írunk Szent Pétörré a földön járt, bemöntek égy szögén embörhön, szálast kértek. A gazda ajálta, hogy ad, de az aszszon ajálta is, nem is. Az aszszon

gyeként terített, és küvet tött a feje alá. Jézus azé szépen nyugodott, Szen Pétör is. Ezután écczaka elkeszdött (az asszonynak) a mejje fájni. Fökelték korán, Jézus Pétörrel elmöntek. Mikó möntek éd darabon, aszonta Pétör: „Uram, teremtóm! gyógyícsd mög annak az aszszonnak a mejjit! látod, hogy az egész écczaka jajgatott!" Nem, Pétör ! hagy szenvedgyön ! Mögén elmöntek éd darabon, aszongya Pétör : „Uram, teremtóm! gyógyícsd mög annak az aszszonnak a mejjit! látod, hogy az egész écczaka jajgatott". Akkor aszonta Jézus: „Pétör, eregy vissza ! Mongyad néki: „Engedelmes gazda, engedetlen gazdaszszon. Gyékénágy, küpárna isten monta szó." Azonnal möktért a fájdalom. A ki eszt háromszor elmongya, mög 3 Miatyánkat, inog 3 Üdvözetöt, annak möggyógyul a mejje. (Egyházaskér.) (Kálmány L. 1918.106)

4. jelzet

-A ki karácsony-estén vacsora alatt könyökét az asztalra teszi, annak könyökén a jövő évben kelés támad (Szabadka).

-A karácsony-esti morzsát elteszik, hogy általa a hideglelésben szenvedő embereket gyógyítsák (Szabadka).” (Bellosits B 1896. 183)

-*Virágvasárnap*. E napon szentelt barkából esznek egy-két szemet, hogy betegek ne legyenek (Bezdán). (Bellosits B. 1896. 185)

-*Apró-szentek napja*. Ha e napon esik az eső, akkor a gyermekek himlősek lesznek (Szabadka). (Bellosits B. 1896. 186.)

5. jelzet

-A sokaczok azt hiszik, hogy vannak emberek, kiket az ördög megszáll, vagy a boszorkányok szopnak. Hogy tehát ezt megakadályozzák, mikor a kis gyermek megszületik, elhívják a *vrácsárát* (kuruzsló), hogy nézze meg, vájjon megszállotta-e az ördög. Az kezébe veszi a gyermeket és valami varázsmondókát motyog. Ha a gyermeket az ördög által megszállottnak találja, akkor tüzet rakat és minthogy minden háznál van szentelt víz, megszenteli a tüzet. Mikor ezt így mind megcsinálta, akkor kezébe veszi a kis mezítelen gyermeket és a tűz fölé tartja. Ha a gyermek sír, akkor megy ki belőle az ördög. A vrácsára, miután már elégnék találta a füstölést, átadja a gyermeket szülőinek. (Bellosits B. 1904a. 216.)

-A sokacz asszony kezén vagy lábán (bokáján) egy czérnakarika van. Ha köszvényes az ember, mikor a felesége gyermekágyban fekszik, azt a lepedőt, melyet föléje terítenek (hogy a boszorkány el ne lopja a gyermeket), vegye le és egy czérnaszálat vegyen ki belőle, kösse körül vele a bokáját vagy karját s meggyógyul. (Bellosits.B. 1904a.216)

-Ha valakinek a feje fáj, egy pohárba szentelt vizet öntenek és abba három darab szentet dobnak. Ha a szén alámerül, szemmel verték meg. (Bellosits. B. 1904a. 217.)

6.jelzet

-A kigyó levedlett bőrét a kalap karimájára kell tenni: nem fáj az ember feje (Orlovát, Pancsova). (Bellosits B. 1904b.275)

-A kit szemmel megvernek, annak a feje fáj, szédül és testileg teljesen kifáradt. A beteg friss vízzel telt poharat vesz elő és üszköt dob belé. Ha a parázs lemerül, szemmel verték meg, ha a víz felszínén marad, más baja van. Az előbbeni esetben ki kell inni a vizet s akkor meggyógyul.

-A szemmel-verés egy másik gyógyítási módja, hogy kilencz különböző erdei fa belét összegyűjtik, vízbe teszik és a beteggel másnap napfelkelte előtt éhgyomorra megitatják” (Temes-vm. déli r.). (Bellosits B. 1904b.275)

-Ha a gyermeket megverik szemmel, tüzes szénre öntött vizet kell innia s vele meg kell homlokát mosni. Ha köhög, vasalóvasat izzasz-tanak, eczetet öntenek reá, a gyermek föléje hajol s lepedővel leterítik. Erő-sebb köhögés csak forró számartejtől múlik el (Temes déli r.).

-Ha valakinek folyton izzad a keze, varangyot tartson markában, míg meg nem döglik. Az izzadás elmúlik. (Bellosits 1904b. 277)

-Gyomorfájás ellen a következőképen cselekesznek. A kenyérnek a felső héját kereken levágják s reá két szál vékony gyertyácskát akként erősítenek meg, hogy négy helyen lehessen meggyújtani. A kenyérhéjat a gyertyács-kákkal együtt a hasra teszik s egy nyílásánál megnedvesített agyagfazékkal leborítják. A fazék levegője elégvén, a gyertyák elalusznek s a has felhúzódik bele. Ezt több napon át gyakorolják éhgyomorral. A beteg utána jól beköti derekát és betakarószik úgy, hogy megizzadjon. Az egész eljárást fazékrakásnak nevezik (Temes déli r.). (Bellosits 1904b. 276)

-Ha a gyermek éjjel nem bír aludni, a szomszéd házon függő koszorút (melyet szent Iván napján kora reggel szegeznek ki) alkonyatkor észrevétlenül el kell lopni s a bölcsőbe a gyermek feje alá tenni (Temes déli r.). (Bellosits B. 1904b. 277.)

-Ha a gyermek sokat sír, azt mondják, szegek vannak a gyomrában. Ekkor az anya üres katlan alá tüzet rak s a gyermeket a katlanba helyezi s azután háromszor megkerüli a házat s a hozzátartozó földeket. — A gyermekek sírása megszűnik, ha valamely régi omladéknak egy lyukán háromszor keresztül bujtatják. — Ha a kis gyermeket a hideg leli, anyja keddi napon tojást vesz magához s azzal a varázslóhoz megy (bajati). Ott, míg a „baba” varácsol, láthatatlanul leteszi a tojást és a gyermekkel eltávozik. A betegség ott marad a tojással együtt.

-Ha a gyermeknek a feje fáj és sokat sír, azt mondják, molyok vannak a fejében. Ekkor a porból egy százlábút fognak s azt beleeresztik a gyermek orrába. Azt hiszik, hogy a százlábú belemegy az agyba, ott megöli a molyt és magától kijő (Temes déli r.). (Bellosits B. 1904b.278)

-Ha valaki árpától akar megszabadulni, hunyorítson azzal a szemével háromszor a papra, vagy olyan deszkakerítésen, melyen lyuk van, háromszor nézzen át, minden átpillantás után köpjön át a lyukon s mondja: „Vagy én tőled, vagy te tőlem”. — Elmúlik, ha a kisujj körmével háromszor megkeresztezik s utána egy tört kancsó felső részén át háromszor a napba néznek. — Használ, ha a szemet egy rozsdás krajczárral megkeresztezik s azután a krajczárt észrevétlenül a szomszéd kútjának kávjára teszik. — Ha a marha trágyájából egy árpszemet szednek ki s azzal a szemet háromszor gyengén megszurkálják s azután az árpszemet a kútba dobják, hasonlóképen elvesz (Temes déli r.). (Bellosits B. 1904b. 277.)

-Ha valaki pállott szájú, fogja a macska farkát és háromszor húzza keresztül a száján.

- Ha valaki a szerbek vagy oláhok közül nem böjtöl szerdán és pénteken, azt hiszik, kiütéses lesz az arcza. (Bellosits B. 1904b.277.)

-Minden földi bajt láthatatlan lényeknek tulajdonítanak. Különösen a szerb asszonyok hisznek láthatatlan személyekben, a kik az ember sorsát intézik. Ilyenek a „*Vila*” (erdei jó tündér), a „*milosztive*”-k stb. Mind asszonyi személyek. Ha a gyermek sokat sír, azt mondják a szülők, hogy nem az övék, hanem a „*müosztivek*” (gonoszok, banyák) cserélték ki. Ezt a gyermeket azért „*podmecse*”-nek (kicserélt, alátett) hívják. Ha az anya vissza akarja kapni saját gyermekét, befüti a kenyérsütő kemenczét, a gyermeket lapátra teszi és a kemenczébe dugja a következő szavak kíséretében : „Itt adom a ti gyermekieket, adjátok vissza az enyimet”. (Bellosits. B. 1904c 316.)

7. jelzet

-Ha valaki sebhelyét három szombaton egymásután ugyanazon szalonnabőrrel megkeni, miközben e szavakat mondja háromszor: Samstag allen Juden ihren Schabestag ‚schmier’ ich

meine Wunde mit Speckschwart'. Helf Gott Vater, Gott Sohn und Gott Heiliger Geist (Apatin), a sebhely begyógyul.

-Ha valakinek láza van, kimennek a temetőbe s kilencz sírról hoznak földet, kis zacskóba kötik, összekeverik és nyakába akasztják. Azután imádkoznak kilencz napig, még pedig első napon kilencz Miatyánkot, másodikon nyolczat és így tovább. A kilenczedik nap multával a földet ismét visszaviszik a sírokra (Apatin).

-Ha valakinek sárgaláza van, elmegy a sekrestyébe, letérdel a misezsámolyra és elimádkozik három Hiszekegyet és hat Miatyánkot. Azután felkel, kezébe veszi a kelyhet és belenézve háromszor körüljárja az oltárt. Utána megint elimádkozik egy Hiszekegyet és egy Miatyánkot. Ha ezt is elvégezte, elmegy a piacra, vesz alkudozás nélkül egy söprűt és vele háromszor kisöpri a sekrestyét folyton imádkozva (Apatin). (Bellosits B. 1899b 392-395.)

8. jelzet

- A betegséget igyekeznek megelőzni. Babonás hittel meghenteregnek a földön első mennydörgéskor, az első hóban, hogy ne legyenek betegek. Ha elérte őket a baj, a gazdag Bácskában sem nagyon hívják az orvost, csak a legvégső esetben, mert drágálják... (Bellosits B. 1909. 337)

- Ha valaki meztelen lábbal megy az utcán, megvágja valamivel s ezért megdagad: a miben megsértette, azt ellensége tette lába alá. A nép azt mondja, rontásba hágott. (Bezdán.)

- A ki korán reggel sír, bal lábbal kelt.

- Ha holttem van valakinek a kezén, menjen a temetőbe s egy csonttal nyomkodja meg, el fog múlni (Szabadka.)

- Ha valakinek körme fölött megszállkásodik a bőre, háromszor kotorja el a frissen elvett fazék helyéről a hamut. Magyarkanizsán még megvan emléke annak az ismeretes felfogásnak, hogy hajdan az ember egész testét köröm fedte. Ádám vétkezése után szorítkozik az ujjvégre.

- A kinek a tenyerén végig ér az ér, az rövidesen meghal.

- Kinek a szeme fáj, ezüst függőt hordjon.

- Akinek földig ér a haja, az Istennel beszélt. (Bellosits B. 1909. 345.)

- Ha a gyermeket a váltóláz látogatja, éjfélkor az anyja a kémény alá viszi és a következőket mondja: "Alsó, felső szomszédasszony, - Az én gyermekemet - A gyujtvány-hideg leli!" - Ha háromszor megismétli, a láz elmúlik. (Topolya.)

- A szemölcs elmúlik az újrról, ha, mikor a disznók moslékot esznek, kezét belemártja a vályúba és keresztet vetvén, mondja: "Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében!"

- Ha valakinek tyúkszem van az újján, újhóldkor kimegy a felkelő csillag elé s kezébe fogván a tyúkszemet, folyton a holdra nézve mondja el háromszor: "Újhóld, új király!" - Nekem van egy támadásom, - Akkora mint egy tál, - Legyen akkora, mint egy mák!"

- Ráolvasással gyógyítják a gombosiak a "pokó-varrt".

- Egy lóraolvasásuk így szól: "Sárkerék, vadlóher, maradhatsz te ettől; - Nagy szelindek-kutyák majd jól laknak ebből". (Bellosits B. 1909.345.)

A népi gyógyászat kutatásának vajdasági helyszínei és kutatói

Település, vármegye	1945-ig	1945 után	Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza
Apatin (Bács-Bodrog vm)	Bellosits B.		
Bácsfeketehegy (Bács-Bodrog vm)			+
Bácsgyulafalva – Telecska (Bács-			+

Bodrog vm)			
Bácskertes (Bács-Bodrog vm)		Silling L.	+
Bajmok (Bács-Bodrog vm)			+
Bajsa (Bács-Bodrog vm)			+
Bánátmonostor (Torontál vm)	Kálmány L.		
Becse (Bács-Bodrog vm)			+
Bezdán (Bács-Bodrog vm)	Bellosits B.	Bosnyák S. Balla F.	+
Bóka (Torontál vm)			+
Csantavér (Bács-Bodrog vm)			+
Csóka (Torontál vm)		Ferenczi I. Gyura J.	+
Doroszló (Bács-Bodrog vm)		Kovács E.	+
Egyházaskér (Torontál vm)	Kálmány L.	Ferenczi I.	
Fejértelep (Temes vm)			+
Feketető (Torontál vm)		Ferenczi I.	+
Felsőhegy (Bács-Bodrog vm)		Gyura J.	+
Gombos (Bács-Bodrog vm)	Bellosits B.	G. Czimmer A. Jung K.	+
Hertelendyfalva (Torontál vm)			+
Hódegyháza (Torontál vm)		Ferenczi I.	
Kikinda (Torontál vm)		Ferenczi I.	
Kishegyes (Bács-Bodrog vm)		Szőke A.	+
Kúla (Bács-Bodrog vm)			+
Ludas (Bács-Bodrog vm)		Beszédes V.	+
Magyarcsernye (Torontál vm)			+
Magyarittabé (Torontál vm)			+
Magyarkanizsa (Bács-Bodrog vm)	Bellosits B.		
Majdán (Torontál vm)	Kálmány L.		+
Maradék (v. Szerém vm)			+
Martonos (Bács-Bodrog vm)			+
Mohol (Bács-Bodrog vm)		Gyura J.	+
Muzslya (Torontál vm)		Palatinus A.	+
Oromhegyes (Bács-Bodrog vm)		Gyura J.	
Oroszlámos (Torontál vm)		Gyura J.	
Órszállás (Bács-Bodrog vm)			+
Pacsér (Bács-Bodrog vm)			+
Padé (Torontál vm)		Ferenczi I.	+
Pancsova (Torontál vm)	Bellosits B.		
Péterréve (Bács-Bodrog vm)			+
Piros (Bács-Bodrog vm)			+
Szabadka (Bács-Bodrog vm)	Bellosits B.		
Szaján (Torontál vm)	Kálmány L.	Ferenczi I.	+
Székelykeve (Temes vm)			+
Szentmihály (Torontál vm)			+
Szenttamás (Bács-Bodrog vm)			+
Temerin (Bács-Bodrog vm)			+

Tóba (Torontál vm)			+
Topolya (Bács-Bodrog vm)	Bellosits B.		+
Törökbecse (Torontál vm)	Kálmány L.		
Torontáltorda (Torontál vm)			+
Torontálvásárhely (Torontál vm)			+
Udvarszállás (Temes vm)			+
Ürményháza (Torontál vm)		Tóth F. Rajslí I.	
Zenta (Bács-Bodrog vm)		Gyura J.	

Felhasznált irodalom

Balla Ferenc

2002 Népi gyógyászat. In: Papp – Raffai – Terbócs (szerk.) Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza. www.klntetno.org

2003 Adatok a szemverés hiedelméhez Bezdánban. *Létünk* XXXIII.1-2. 147-150.

Balla Ferenc – Hegedűs Antal

1990 Az egészség szolgálatában. Forum Kiskönyvtár. Újvidék.

Bellosits Bálint

1896 Ünnepek Babonái Ethn. VII. 182-186.

1899a Délvidéki magyar babonák. Ethn. X. Évf. 304-312.

1899b Délvidéki német babonák és szokások. Ethn. X. évf. 392-395.

1904a Baranya megyei Sokacz Babonák. Ethn. XV. 216-218.

1904b Adalékok hazai szerbjeink néphitéhez I. Ethn XV. 275-278.

1904c Adalékok hazai szerbjeink néphitéhez II. Ethn XV. 316-318.

1909 Bács-Bodrog vármegye népe. Magyarok. In: Borovszky S. (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. 322-345.

Beszédes Valéria

1996 Mágikus cselekedetek a csecsemő védelmében. *Létünk* XXVI. 3/4. 174-181.

Bóna Júlia

1983 A jugoszláviai magyar néprajzi gyűjtő- és kutatómunka 1949-től 1953-ig. In: Jung K. (szerk.) Jugoszláviai magyar folklór (Értekezések, monográfiák 3.) 9-14.

Borovszky Samu (szerk.)

1909 Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye I-II. Budapest

Bosnyák Sándor

Adalékok Bezdán néphitéhez. In: Jung K. (szerk.) Jugoszláviai magyar folklór (Értekezések, monográfiák 3.) 217-235.

1987 Bezdán néphite a Bosnyák nemzetiség emlékeiben. 1 rész. *Adatok az alföldi magyarság néphitéhez, II. Cumania* 10.485-512.

Drndarski, Bora

1975 Zdravstvene prilike u Pančevu s posebnim osvrtom na prvu polovinu XIX veka. In: Zbornik radova VI naučnog sastanka Naučnog sastanka. Naučno društvo za istoriju za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije. 23-60.

Đorđević, Vladan

1872 Narodna medicina u Srba. Srpski letopis. Knjiga 114. U Novom Sadu. Matica Srpska. 1-77.

Famler Gusztáv

1909 Bács-Bodrog vármegye népe. Németek. In: Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. 355-367.

Ferenczi Imre

1973-4 Népi gyógymódok a bánási magyarok körében. In: Néprajz és Nyelvtudomány XVII-XVIII. Szeged. 282-297.

- 1974 A táltos és a garabonciás képzelete a jugoszláviai magyaroknál. Ethn. 262-275.
Greszné Czimmer Anna
1951 Babonák, ráolvasások. Adatok Gombos néprajzához. Híd. 725-732.
Gyura Julianna
1983a Százötven babona Zenta-Újfaluból. In: Jung K. (szerk.) Jugoszláviai magyar folklór (Értekezések, monográfiák 3.) 244-255.
1983b Száztizenegy babona Zentáról és környékéről. In: Jung K. (szerk.) Jugoszláviai magyar folklór (Értekezések, monográfiák 3.) 266-275.
1980 Új hold, új király. Híd. 222-242.
Jovin, Slavko
1974 Epidemija kolere u Novom Sadu 1873. godine. . In: Zbornik radova V naučnog sastanka Naučnog sastanka. Naučno društvo za istoriju za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije. 115-122.
Juhász Antal
2005 A Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének észak-bánsági kutatásai. Létünk XXXV. 1. 48-54.
Jung Károly
1978 Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Újvidék.
1986 A „Máriaülte gaz” eredetmagyarázó mondatípus elterjedésének kérdéséhez. Létünk XVI. 1. sz. 51-62.
1988 A rosseb démona. Adatok egy valószínűsíthető betegségdémon-típus vizsgálatának kérdéséhez. Létünk. XVIII. 2. sz. 284-289.
1994 Örszerek könyve. Szent levelek, golyó ellen védő imádságok, amulettok a magyar néphagyományban. Forum. Újvidék.
2004 Jung Károly folklorisztikai munkássága 1972-2004. Néprajzi Látóhatár. XIII. évf. 23-43.
Jung Károly (szerk.)
1983 Jugoszláviai magyar folklór. Értekezések, monográfiák 3. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék.
Kálmány Lajos
1881-1891 Szeged népe. I-III. Arad-Szeged
1891a Ráolvasók Ethn. II. 35-37.
1891b Ráolvasók 2. Ethn II. 69-73.
1918 Rontóige és reáolvasás. Ethn XXIX. 105-106.
Kolarović, Luka
1975 Narodni lekovi za tuberkulozu pluća i grudne bolesti prema lekaruši iz Biblioteke Matice Srpske. . In: Zbornik radova VI naučnog sastanka Naučnog sastanka. Naučno društvo za istoriju za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije. 299-303.
Kolarović, Luka – Mikić, Petar
1973 Lekarusa iz Biblioteke Matice Srpske. In: Zbornik radova IV naučnog sastanka Naučnog sastanka. Naučno društvo za istoriju za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije. 203 – 210.
Kordunaš, Manojlo
1932 Narodne praznoverice iz Deronja u Bačkoj. Glasnik etnografskog muzeja VII. Beograd. 82-90.
Kósa László
1972 Magyar néprajzi kutatások Jugoszláviában. HITK (Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei), IV. 11/12: 5-23
Kovács Endre
1982 Doroszló hiedelemvilága. Forum. Újvidék.
Kulcsár Péterné
1971 Bellosits Bálint levelei Herrmann Antalhoz. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1971/1. 175-182.
Mitrović, Vladimir
1974 Berberi lekari, hirurzi i stomatolozi u srednjem Banatu. In: Zbornik radova V naučnog sastanka Naučnog sastanka. Naučno društvo za istoriju za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije. 213-221.

- 1975 Narodna medicina u Zrenjaninu. In: Zbornik radova VI naučnog sastanka Naučnog sastanka. Naučno društvo za istoriju za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije. 305-315
Palatinus Aranka
2003 Szív szerette, szöm mögverte... Létünk XXXIII. 1-2. 135-140.
Pantelić, Nikola
1954 Prilog proučavanju berberskog zanata u Beogradu. Glasnik etnografskog muzeja VII. Beograd. 201-215.
Papp Árpád
2004 Rossz vér. Kiss Lajos Néprajzi Társaság könyvtára 1. Szabadka.
Papp Árpád – Raffai Judit – Terbócs Attila (szerk.)
2002 A Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza. CD-ROM. Kiss Lajos Néprajzi Társaság. Szabadka.
Penavin Olga
1975 Népi gyógyászat Kórógyon. HITK VII. 23-24. 99-117.
Cs. Pócs Éva
1964 Zagyvarékas néphite. Néprajzi Közlemények IX.
Radulovački, Ljiljana
2003 A szemmel verés és a rossz szem hiedelme a Szerémségben. Létünk. XXXIII.1-2. 104-106.
Rajslí Ilona
2005 Élőnyelvi szövegmutatványok Ürményházáról. In: Létünk XXXV. 2. 136-146.
Silling Léda
2007 A kupuszinai csontrakó parasztember. Létünk. XXXVII.1.sz. 110-118
2008 A rozmaryng nyugat-bácskai néprajzához. Létünk. XXXVIII. 2. sz. 100-109.
Simon András
2005 Az észak-bánsági magyarok hagyományos kultúrája a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke terepmunkáinak tükrében. Létünk XXXV. 1. 26-37.
Stantić, Alojzije
2003 Igézés, szemmel verés a bácskai bunyevác horvátoknál. Létünk. XXXIII.1-2. 107-110.
Szőke Anna
2003 A szemmel verés hiedelmének magyar-szláv párhuzamai Kárpátalján és Vajdaságban. Létünk. XXXIII. 1. 96-99.
Tóth Ferenc
1975 A néphit és a népszokások rendszere Ürményházán a szerelemtől a keresztelőig. HITK VII. 23/24: 119-145.
Tucakov, Jovan
1973 Upotreba bilja jakog dejstva u Šajkaškoj. In: Zbornik radova IV. Naučnog sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije. Sekcija SAP Vojvodine. 27-32.

Zámbó Illés
1982 Doroszló hiedelemvilága. Kovács Endre könyve. Magyar Szó. Művelődés rovat. 1982 március 2. 13.